

Múzeumi magazin

MŰZSÁK

1979/4

ár - 10 Ft

Ha a középkori építészet emlékeire gondolunk, először a hatalmas nyugat-európai gótikus székesegyházak vagy dunántúli falvaink románkori templomai jutnak eszünkbe. E látványos építmények mellett azonban vannak szerényebb tanúi középkori építészetünknek. Ilyenek az Európában csaknem mindenütt megtalálható, a templomok körüli temetőkben vagy az utak mentén, a települések szélén felállított kőlámpások. Ezek a faragott kővekből épített oszlop tetején álló, több méter magas kis fülkék már messziről magukra vonják a figyelmet. Az oszlopok néha olyan magasak, hogy a fülkét, amelybe a fényforrást, legtöbbször olajmécsest elhelyezték, csak létrával lehetett elérni. Másutt a lámpást az oszlop belsejében levő kürtön keresztül, egy keréken futó zsinórral húzták fel a magasba.

A kőlámpások állítása a kollektív halottkultusz középkori gondolatában gyökerezik. A középkori ember bensőséges viszonyban élt halottaival, nem vont éles határt az evilági és a túlvilági élet között. A fényceremóniával összekötött temetés és a halottkultusz a kereszténységnél régebbi időkbe nyúlik vissza. A tüzet, a mindig élő, melegítő, védő, hirtelen megjelenő és ismét a semmibe vesző elemet természetfölötti erővel ruházták fel. A fény, a tűz kisugárzása mindig a jót, a sötétség pedig a gonoszt jelentette. Ezért a halottaknak, akiket egy ismeretlen hatalom a sötétségbe ragadott, fényt adtak útravalóul: a fénynek az élet után a halálban is távol kellett tartania a gonosz szellemeket. Az élőket pedig védelmezte a halottaktól. Sokszor kőveket is raktak a sírokra, hogy megnehezítsék szellemük visszatérését.

Ezt a szokást vette át a kereszténység, bár új tartalommal, amikor a halottaknak a katakombákban lámpást állítottak, s ez maradt fenn máig a mindenszenteki gyertya vagy mécses égés, „világítás” hagyományában. Keresztény értelmezés szerint a fény az örök élet szimbóluma: a sírra helyezett lámpás az elhunyt lelkének továbbélését jelképezi.

A kőlámpások egyesítik magukban a kő és a fény kultuszhoz való erejét. Első említésük a XII. századból származik, amikor Péter Venerabilis Cluny apát egy burgundi bencés kolostor közelében álló kőlámpásról ad hírt. Ekkor már széles körben elterjedt a fény keresztény értelmezése: ezt fejezték ki a templomok örökmécsesei, a sírok halotti lámpásai. A sírokra helyezett fényforrások egyéni jellegével szemben a temetői kőlámpások mindenkinek világítottak. Ez a kollektív szemlélet a X–XI. században a Cluny apát-ságból kiinduló vallásos megújulás egyik jele volt. Odilo apát 988-ban rendelte el „mindenszentek napját”, a halottakra való közös emlékezés ünnepét. Az okleveles források és a ma

is álló legrégebb tárgyi emlékek egyértelműen bizonyítják, hogy a kőlámpások állításának szokása a X–XI. században, francia bencés és cisztercita kolostorok temetőiből kiindulva terjedt el Európában. A Földközi-tenger vidéke, Anglia, Skócia, Wales és Skandinávia kivételével egész Európában megtaláljuk ezeket az emlékeket; elterjedési zónájuk határa keleten Lengyelország, Magyarország és Jugoszlávia.

A XIV–XV. században gyakran a templomok falához, vagy a falba építették a fényforrás fülkét, hogy megóvják az idő pusztításától. A templomtornyokban is helyezték el a temetőt megvilágító fényforrásokat, s állítottak kőlámpást a temetőn kívül is. A nagy járványok idején, amelyek oly gyakran pusztítottak a középkori Európában, a temetők szűknek bizonyultak, a településen kívül úgynevezett pestisgödörökben földelték el a halottakat, s a közös sírok fölé is lámpásokat állítottak. E lámpások környékén a földből gyakran temetőre utaló csontmaradványok kerülnek felszínre.

Magyarországon az erősebb nyugati hatás alatt álló Sopronban és környékén állítottak föl kőlámpásokat. A városban és határában öt ilyen emléket találunk. Közülük kettő áll eredeti helyén,

a többi a városrendezések és restaurálások során áthelyezték.

A legkorábbi a XIV. század elejéről származó „Pihenőkereszt”, amely a Sopronból Balfra vezető út mentén, egy messziről jól látható magaslaton áll. Az oszloptörzs karéjos alaprajza a késő-románkori templompillérek jellegzetes formáját követi. Külön érdekessége, hogy a három oldalra nyitott fényfülkén kívül, az oszlop törzsén még egy kis gótikus nyílás is található. Ebben föltehetően az útonjárók védőszentjeként tisztelt Szent Kristóf szobra állt. Ez a kőlámpás a nép-

hagyomány szerint azt a helyet jelöli, ahol Szent Quirinus, Siscia püspöke megpihent, amikor a római kormányzó Savariába vitette, hogy kivégeztesse. A város lakossága állítólag ezen a helyen étellel-itallal várta a hosszú úton elcsigázott püspököt.

A „Lénárt-oszlop” valamikor az egyik városkapunál, a városfalhoz támaszkodva állt. Mai helyére (a Bécsi útra) kétszeri áthelyezés után került. A pillér oldalán faragott díszítés: rozetta, lóhere, forgó kerék négy halhólyaggal. Ez utóbbi motívum alapján – mely a XV. század harmadik negyedében újjáépült soproni Szent János kápolna nyugati homlokzatának kerekablakán is látható – a kőlámpás állítása a XV. század közepére tehető.

A „Pékkereszt”, amely egyébként nem kereszt, hanem kőoszlop, ma a városi múzeum kertjében áll. Elnevezését a néphagyomány kétféleképpen is magyarázza. Az egyik szerint egy péket ölték meg ezen a helyen, a másik szerint nagy éhínség idején állították. A negyedik kőlámpás eredetileg a Szent Mihály templomot és a körülötte levő temetőt övező falnak támaszkodott. A nemrég végzett helyreállítási munkák során láthatóbb helyre telepítették. Ez a kőlámpás már reneszánsz formákat mutat.

A „Fehér kereszt” vagy „Máriazellai kereszt” az 1674. évi pestisjárvány emlékét hirdeti. Elnevezése arra utal, hogy régente itt gyülekeztek a Máriazellbe induló búcsújárók.

A magyarországi kőlámpások készítői a bécsi kőfaragóműhely hatása alatt dolgoztak, mégis jellegzetesen helyi formákat teremtettek. Nem vették át az osztrák mesterek szobrászi felfogását, amit a formák túldíszítettsége, elkarcsúsítása jelleméz. Ezek az emlékek zömökebbek, izmosabbak közeli ausztriai társaiknál.

Az 1652-es országgyűlésen sérelemként említik, hogy a soproni „kereszt” gondatlanság miatt tönkremennek, ugyanis a reformáció erősödése folytán ezekkel az emlékekkel keveset törődtek. Fennmaradásuk jórészt annak köszönhető, hogy ezen a vidéken a protestantizmusnak lutheri változata terjedt el, amely türelemmel nézte az ilyen jellegű emlékeket.

Kőlámpások helyett a XVI–XVII. századtól egyre inkább kő- vagy téglaoszlopokat, oszlopszerű építményeket emeltek az utak mentén, a határban. Ezek már nem a világítást, hanem a népáhitatást szolgálták. Méretük is jelentősen csökkent. Felső, fülke-szerűen kiképzett részükben képet vagy szobrot helyeztek el, szerencsétlenségtől megmenekülés, búcsújárás emlékére, né tán gyilkosságért való engesztelésül. Emlékeztető-engesztelő funkciójuk ezeket az emlékeket az úmenti keresztekkel rokonítja.

TUSKES GÁBOR

Pihenőkereszt, 1435, Sopron

Pihenőkereszt, XIV. sz. Sopron környéke

Soproni Pekkereszt, 1484

